

PYTHAGORASÇI FELSEFENİN TÜRK-İSLÂM FELSEFESİNE YANSIMASI*

Bekir Karlığa

Şüphesiz ki, her kültür ve medeniyet, kendisinden önce gelen kültür ve medeniyetlerin etkisi altında kalır. Aynı şekilde her düşünce akımı veya düşünür de kendisinden önceki akımlardan veya düşünürlerden etkilenmiştir. Nasıl, Antik düşünürler - Thales, Pythagoras, Demokritos ve Platon - kendilerinden önceki kültür ve uygarlıklardan faydalanmışlar ve kısmen de etkisi altında kalmışlarsa, İslâm düşünürleri de, Mısır ve Mezopotamya kültür ve uygarlıklarını kendilerine aktarmış olan Antik düşünürlerden etkilenmişlerdir. Hattâ İslâm dünyasında bazı Antikçağ düşünürleri paralelinde felsefe akımları - Peripatosçuluk = Meşşâlîlik gibi - kurulup gelişmiştir.

İmdi, Tercümeler devrinin ortak kültür dili olan Arapçaya, Antik düşüncenin sistemler devrine ait eserleriyle birlikte, kuruluş devri eserleri de - Sokrates öncesi - çevrilmişti. Presokratik filozoflar arasından özellikle Pythagoras mistik bir hüviyet taşıması, Demokritos da atom görüşü nedeniyle müslüman müelliflerin dikkatini çekmiş bulunmaktadır. Ayrıca Empedokles'in de Mutezile'den bazı düşünürler üzerinde tesiri görülmektedir. Bunun dışında kalan filozofların sistemlerinin esasları ve bazı detayları bilindiği halde, belirgin etkileri göze çarpmaz.

---

* Bu yazı, Bekir Karlığa'nın, «İslâm Kaynakları ve Filozofları Işığında Pythagoras ve Presokratik Filozoflar» adlı doktora tezinin, I-C⁷ ve I-B⁴ bölümleridir. Tez, I.Ü. Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Türk-İslâm Düşüncesi Tarihi Kürsüsünde Prof. Dr. Nihat Keklik'in yönetiminde hazırlanmış ve Prof. Dr. Nihat Keklik'in başkanlığında, Prof. Dr. Mübahat Küyel, Prof. Dr. İsmail Tunali, Prof. Dr. Nihat Çetin, Prof. Dr. Ahmet Yüksel Özemer'den oluşan jüri tarafından 21-3-1980 tarihinde Pekiyi derece ile kabul edilmiştir.

Pythagorasçı felsefe, esrarengiz ve mitolojik niteliğine rağmen etkisini uzun asırlar devam ettirebilmiş, dikkat çekici bir düşünce akımıdır. M.Ö. V. asırda temeli atılmış olan bu akım, kısa zamanda yayılarak Yunanistan'da ve İtalya'nın bazı bölgelerinde etkisini göstermeye başlamıştır. Ancak felsefi sistemlerin kurulmasıyla birlikte bu akım da ortadan kalkmıştır. Milâdın II.asrından itibaren yeniden beliren bu düşünce bir süre sonra çok daha değişik bir görünüm almıştır. M. VIII. Y.Y. da İslâm dünyasında başlayan tercüme hareketleriyle birlikte bu cereyan İslâm memleketlerinde tanınmaya başlar.

Daha sonra Orta çağlar boyunca bir çok felsefi akım gibi bu akım da ortadan kalkmış, ancak zaman zaman düşünürleri etkilemeyi sürdürmüştür.

Pythagorasçı düşüncenin, Rönesans dönemi bilginlerinden Luca Pacioli (Öl. 1517) ile Paracelsus (Öl. 1541) üzerinde etkisi olduğu gibi, «başta Leonardo da Vinci olmak üzere bütün Rönesans ressam ve mimarlarının eserlerinde kullanacakları geometrik ilkelerin de İlham kaynağı olmuştur»¹.

Pythagorasçı düşüncenin özellikle büyük astronomi bilgini Johannes Kepler (Öl. 1630)in sisteminde etkisi göze çarpmaktadır. Bilhassa düşünürün Evrenin Sırrı (Mysterium Cosmographium) ve Evrenin Ahengi (Harmonicus Mundi) adlı eserlerinde bu etki çok açık görülür².

Bertrand Russel'in ifadesiyle, «Tarihin en ilginç ve en şaşırtıcı bir kişisi olan»³ Pythagoras, günümüze değin bazı bilim adamlarının dünya görüşleri üzerinde etkin olmuştur.

Önümüzdeki sayfalarda görüleceği gibi, Pythagorasçılık İslâm düşüncesinin kuruluşundan itibaren hemen hemen bütün disiplinleri içerisinde önemli bir yer tutmuştur. Nitekim tarihî seyri içinde Felsefe, Kelâm ve Tasavvuf konusunda önde gelen düşünürlerin çoğunluğunda Pythagorasçı etki açık veya kapalı biçimde göze çarpar. Ne var ki biz bu disiplinleri ayrı ayrı incelemek yerine İslâm düşüncesinin ünlü düşünürleri üzerindeki Pythagorasçı etkiyi anlat-

1 Ahmet Yüksel Özemre, Kapler'de Pytagorcu Düşüncenin Evrimi Üzerine Bir Deneme, Felsefe Arşivi, sayı 21, s. 56.

2 A. Yüksel Özemre, a.g.e., s. 63.

3 Bertrand Russel, Batı Felsefesi Tarihi I, s. 103.

maya çalışacağız. Pythagorasçı etki sadece bu sayfalarda anlatılanlardan ibâret değildir. Aslında araştırmamızın başından sonuna değin dayandığımız bütün filozoflarda ve felsefe tarihlerinde açıkça göze çarpmaktadır. Biz sadece belirgin ve somut etkiler üzerinde durduk. Fakat açık bir etki bahis mevzuu olmamakla beraber, temel fikir olarak etkilenen bir çok düşünür daha sıralamak mümkündür.

Ünlü İslâm düşünürü el-Kindî (öl. 873) den başlayarak, Ebu-bekir Zekeriyâ el-Râzi (öl. 925), ebu Ali ibn Sînâ (1037), ibn Miskeveyh (öl. 1030), ebu Hâmid el-Gazzâlî (öl. 1111), Şihâbüddin el-Sühreverdî (öl. 1191), Muhyiddin ibn el-Arabî (1240), Abdurrahmân el-İsfahânî (öl. 1348), Seyyid Şerif Cürcânî (öl. 1413) gibi İslâm düşüncesinin Kelâm, Tasavvuf ve Felsefe dallarında eserler vermiş bir çok müslüman düşünür üzerinde ki tesirlerini göstermeye çalıştık.

I. *el-Kindî*

İslâm filozofları içerisinde Pythagorasçı felsefenin etkisinde kalan ilk düşünür - gördüğümüz kadarıyla, el-Kindî'dir. Özellikle filozofun psikolojisinde (rûh anlayışı) Pythagorasçı Psikolojinin izlerini bulmak mümkündür. Nitekim «el-Kavl fi'n-Nefs» adlı risâlesinde el-Kihdî, Platon'un, Aristoteles'in ve diğer bazı filozofların rûh ile ilgili görüşlerini özetledikten sonra Pythagorasçı rûh ve purification mevzuunu ele almaktadır. Buna göre :

«Değerli ve mükemmel olan rûhun durumu çok büyük (önemli) tür. Onun cevheri Tanrı (Azze ve Celle) nm cevherindedir. (Bu, tıpkı), güneşin ziyâsının güneşe kıyası gibidir. Rûhun bedenden ayrı ve farklı cevherinin ilâhî ve ruhanî olduğu belirtilmiştir... Nûrunu Tanrının nûrundan alan bu nefis, bedenden ayrılınca, evrende bulunan her şeyi öğrenir. Hiç bir şey ona gizli kalmaz...»⁴ dedikten sonra Pythagorasçı ruh telâkkisini özetlemektedir.

Biz daha önce (I-C')⁵ filozofun görüşünü özetlediğimiz için burada tekrarlamıyoruz. el-Kindî'nin rûh konusunda anlattıklarını

4 el-Kindî, Resâil, s. 273-274.

5 Kırş. I-C⁴, orada aktardığımız bu pasajları tekrar nakletmiyoruz.

dikkatle okuyanlar, Pythagorasçı rûh kavramına ne kadar benzediğini görürler.

Öte yandan el-Kindî'nin kemiyetler konusunu ele alırken birlik hususunda söyledikleri temel itibariyle Pythagorasçı adet görüşünden pek farklı değildir. Pythagorasçılıkta fazlasıyla tartışılan birin sayıdan sayılıp sayılmaması konusunu ele alan el-Kindî şöyle diyor :

«Azlık çokluk ayrı ayrı kemiyetlere ait bir husustur. Bazılarına göre sayıların ilki ikidir. İkinin dışındaki bütün sayılar ise ikiden büyüktür. Çünkü iki sayıların en azıdır. Ondan daha az bir sayı yoktur. Fakat biri, sayıdan addedenlere göre en az sayı birdir. Ondan daha az sayı yoktur»⁶.

«Şayet 'bir', kemiyet değil de adet ise, diğer adetler - ikiyi ve öteki sayıları kastediyorum - kemiyet olacaktır. Çünkü 'bir', kemiyetin altında değildir. Öyleyse 'bir'in sayı olması diğer sayılarla isim benzerliğinden ileri gelmektedir, tabiat (yapı)'-dan değil. Şu halde, 'bir' tabiat itibariyle adet değildir, isim benzerliği bakımından adettir. Zira adetler, ancak bir başka şeye izâfe edilerek sayılabilir»⁷.

«Gerçek 'bir'in makûl (zihnî-soyut) bir şey olmadığı ortadadır. 'Bir', unsur değil, cins değil, tür değil, şahıs değil, fasıl değil, hâssa değil, araz-ı âmm değil, nefis değil, akıl değil, cüz değil, küll değil ve bölüm değildir. Gerçek 'bir' kendiliğinden 'bir' olandır. O, hiç bir şekilde çoğalmaz. Ne kendisi, ne de başkası bakımından bölünlenir. Ne zamandır ne mekândır. Ne hâmidir, ne de mahmûldür. Gerçek 'bir'in dışındaki tüm 'bir'likler gerçek değil mecâzîdir»⁸. el-Kindî'ye göre, bu birlik Tanrıya mahsustur.

Pythagorasçı adet anlayışında önemli bir yer tutan birlik kavramı ile burada anlatılan birlik kavramı hemen hemen aynıdır.

6 el-Kindî, Resâil, s. 146.

7 el-Kindî, a.g.e., s. 146-147.

8 el-Kindî, a.g.e., s. 160-161.

II. Ebubekir Zekeriyâ el-Râzî

Klasik İslâm kaynaklarından bir çoğu el-Kindî'nin öğrencileri arasında yer alan Ebubekir Zekeriyâ el-Râzî'nin Pythagorasçılığın etkisi altında kaldığını belirtiyorlar. Nitekim el-Mes'ûdî, Pythagorasçı görüşlere uygun ve onları destekler mâhiyette eserler kaleme alındığını belirttikten sonra diyor ki :

«Bu hususta en son (eser) tasnif eden de Ebubekir Zekeriyâ el-Râzî'dir»⁹... «Günümüzde Medinet'üs Selâm'da Ebu Zekeriyâ ibn Adiyî diye tanınan bir Hıristiyandan başkasının onun (felsefesine) baş vurduğunu bilmiyorum. O, ilkin metod ve öğretim tarzı itibariyle Muhammed ibn Zekeriyâ el-Râzî'nin yolunda idi. Bu zât (Râzî) ise Fisagorcuların görüşündeydi...»¹⁰. Râzî'nin Pythagorasçılığı benimsediği konusunda ibn el-Kıftî de şu bilgileri veriyor :

Daha sonraki filozoflardan bazı kimseler, Fisagors ve taraftarlarının mezhebi üzerine (doğrultusunda) kitaplar tasnif ettiler... Bu hususta eser tasnif edenlerden birisi de, Muhammed ibn Zekeriyâ el-Râzî'dir. O, Aristatalis'te gördüğü zayıf bir görüşten dolayı ondan şiddetle ayrılanlardan birisidir»¹¹.

Ne yazık ki Râzî'nin felsefî eserleri günümüze kadar ulaşabilmiş değildir. Çoğunluğu kaybolan bu eserlerden bazı pasajlar muhtelif vesilelerle başka eserlere intikal etmiş ve bu yolla günümüze kadar ulaşmıştır. Değişik eserlerin sayfaları arasında yer alan bu pasajları Paul Kraus bir araya toplayarak, «Resâil el-Felsefiyye» başlığı altında neşretmiştir. Bu eserlerin tümü elimizde olmadığı için Râzî'nin ne derece Pythagorasçılığın etkisi altında kaldığını bilemiyoruz. Kraus'un derlediği pasajlarda ise çok az da olsa Pythagorcu etki göze çarpmaktadır. Söz gelimi rûhun bakâsmdan bahseden filozof diyor ki :

«Duyu sahibi nefis, her hangi bir şeyle bedene bağlı bulunduğu sürece devamlı elem ve acı verici hallerde kalır. Çünkü ona

9 Mes'ûdî, el-Tenbîh ve'l-İsrâf, s. 138.

10 Mes'ûdî, el-Tenbîh ve'l-İsrâf, s. 106.

11 ibn el-Kıftî, İhbâr el-Ulemâ, s. 171.

(nefse) kevn ve fesad ârız olur. Nefs ise bedenden ayrılmak ve kurtulmak ister»¹².

Bu görüşleri Sokrates ve Platon'a atfetmektedir. Ancak bu fikirlerin temel itibariyle Pythagorasçı Psikoloji ve özellikle de purification kavramından kaynaklandığı bellidir¹³.

III. *İbn Miskeveyh*

Klasik İslâm düşünürleri içerisinde Presokratik filozoflar ile ilgilenen bir diğer düşünür de İbn Miskeveyh'tir. Daha çok ahlâk felsefesi üzerinde duran İbn Miskeveyh, Aristoteles ekolüne bağlıdır. Ancak zaman zaman Pythagorasçılıkla ilgilenir. Nitekim Tehzîb el-Ahlâk adlı eserinde mutluluk mevzuunda şöyle diyor :

«Bu kişiden önce (Aristoteles) Fisagors, Bukrât ve Eflâtûn gibi filozoflar erdemlerin ve mutlulukların tümünün sadece rûhta olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bunun için de mutluluğu (el-Saadet) bölümlerken onu tamamen rûhî güçlerde (mekanizma) —ki biz onları bu kitabın başında zikretmiştik (Kitapta bilgelik, şecâat, iffet ve adâlet gibi konuları incelerken mutluluk mevzuuna da temas ediyor)— aramışlardır. Ve bu erdemlerin mutluluk için yeterli olduğunda birleşerek, ayrıca onların yanı sıra bedenî ve beden dışı erdemlere gerek duyulmayacağını (bildirmişlerdir). Onlara göre, insan bu erdemleri elde edince, hastalıklı olması, bazı organlarının eksikliği mutlu olmasına tesir etmez. Ancak akıl bozukluğu, zihin geriliği ve benzeri haller gibi rûh, bedenden zarar görürse durum farklıdır, (tesir eder). O (filozoflara) göre, fakirlik, değersizlik, düşük durumlar ve diğer erdem dışı şeyler hiç bir şekilde mutluluğu engelleyemez»¹⁴.

Mutluluk konusunda Pythagorasçı fikirleri böylece özetledikten sonra rûh ve beden ilişkisini, bunların mutluluğa tesirini de şöyle anlatıyor :

12 Râzî, Resâil el-Felsefiyye, s. 30.

13 Karg. I-C⁴.

14 İbn Sînâ, Resâil, II, s. 156, ngr. H. Ziya Ülken.

«Bunun için eski (filozof)lar büyük mutluluk konusunda ayrı görüşler öne sürmüşlerdir. Bir grup büyük mutluluğun ancak insanın bedenden ve bütün tabiattan ayrılmasıyla elde edilebileceğini zannetmişlerdir. Bunlar, işte büyük mutluluğun yalnızca rûhta olduğunu söyleyen topluluklardır. Biz yukarıda onlardan bahsettik. İnsanın üstünlüğü yalnızca o cevherde (rûh) dir, bedende değil. Bu sebeple rûh bedende olduğu ve tabiatla ilişkili bulunduğu, bedenın pislikleri, zarûretleri ve tabiatın bulanıklığı ile bağlantılı olduğu müddetçe, insanî ihtiyaçlara ve dünyevî eşyâya gerek duyduğu takdirde, hiç bir şekilde mutlu olamaz. Ayrıca akli şeylerin var olması için insanın olgunlaşmadığını, heyûlânın (hyle=madde) karanlığı —eksikliğini kastediyorum— sebebiyle akli aydınlığa erişemediğini görerek, rûhun bedenın bulanıklığından kurtulunca bilgisizliklerden de kurtulacağını, arınacağını, süzüleceğini, ilâhî nûru kabul edeceğini —tam akli kastediyorum— zannetmişlerdir. Bunlara göre insan tam mutluluğa ancak öldükten sonra erişebilir...»¹⁵.

Fakat İbn Miskeveyh mutluluk konusunda, diğer filozofların değil üstadı Aristoteles'in görüşünü tercih etmektedir. Rûhun arınması konusunda ise Pythagorasçılığın etkisi altındadır. Nitekim bu hususta şöyle diyor :

«İnsan, mutluluğun bu derece üstün seviyesine ulaşır ta yoğun bedeniyle, aşağılıklar dünyasından uzaklaşınca ve tabii kirlerden yıkanıp temizlenerek latif rûhu ile tecerrüd edince, kurtuluşa erer, Aziz ve Celil (Tanrı) ile buluşmaya rûhânî olarak hazırlanır. Artık onun, mutluluğa engel olan güçlere temâyülü kalmaz ve onlara karşı istek duymaz. Çünkü onlardan arınmış, temizlenmiş, ve onlara karşı hiçbir isteği ve tutkusu kalmamıştır. O, kendisini âlemlerin Rabbi ile buluşmaya hazırlamıştır...»¹⁶.

Bu ifâdelere dikkat edildiğinde, açıkça Pythagorasçı purification'un izlerini görmek mümkündür¹⁷.

15 İbn Miskeveyh, Tehzîb el-Ahlâk, s. 64, 65.

16 İbn Miskeveyh, Tehzîb el-Ahlâk, s. 74.

17 Karş. I-C⁴.

IV. *Ibn Sînâ*

Koyu bir Meşşâi (Peripaticienne) filozof olan İbn Sînâ, hemen hemen her konuda üstâdı saydığı Aristoteles ile aynı görüşleri paylaşır ve onun dışındaki filozoflara, özellikle de Presokratik düşünlere fazla değer vermez. Hattâ —ilerde görüleceği gibi— el-Şifâ adlı eserinin Tabîyyât kısmının Presokratik filozoflara ayırdığı bahislerinde hiç bir filozofun adını zikretmez fakat fikirlerini eleştirir.

Pythagorasçılık konusunda da böyledir. Filozofun adını çok nâdir olarak zikrederken, fikirleri hakkında detaylı bilgiler vermez. Sadece kendisine ait olup olmadığı tartışmalı olan risâlelerinden birisinde boşluk (halâ) mevzuunu ele alırken bu konuda Pythagoras'm görüşlerine de yer veriyor ve şöyle diyor :

«Boşluk (halâ) konusunda önceki (filozof)lardan bize gelen iki haber (rivâyet) vardır. Haberlerden birincisi, semboller ve bilmececi sahibi Fisagors'un taraftarlarına aittir. Onlar, boşluk, her şeyi dışardan kuşatmıştır derler. Cisimler tabiidir ve nefis yoluyla meydana gelirler. Yalnız onlar (Pythagorasçılar) boşluk ile fezâyı değil, halâyı kastedmişlerdir. Hatta bizim «cisim olmayan» sözümüz mefhum bakımından halâ (kelimesinden) daha geniştir. Çünkü halâ, eğer varsa, cisim olmayandır. Halâ cisim olmadığı halde cisimler gibi dolmaya kabiliyetlidir. Veya onun kendisinde boyutlara uzanma yeteneği vardır. Onlar halâ ile fezâyı kastetmiyorlar. Çünkü fezâ(dan) ilâhî kuvveti anlıyorlar. Kuşatma ile de bir ölçünün diğerini ihâta etmesini değil istilâ ve üstünlüğü kâdediyorlar...»¹⁸.

İbn Sînâ'dan başka hiç bir kaynakta karşılaşmadığımız bu orijinal açıklamanın dışında filozof Pythagorastan ve Pythagorasçılıktan hiç söz etmemektedir.

V. *Ihvân el-Safâ*

Pythagorasçılık İslâm dünyasına daha geniş olarak ihvân-el-Safâ'nın yorumlarıyla yerleşmiş bulunuyor. İhvân-el-Safâ'ya de-

18 İbn-Sînâ, Resâil, II, s. 156, nşr. H. Ziya Ülken.

ğın kısa ve belirsiz biçimde yorumlarla karşılaşılın bu felsefe akımı, adı dahi pek bilinmeyen bu düşünürler tarafından daha sistematik ve geniş biçimde —çoğunlukla da mitolojik nitelikte— yayılmaya başlamıştır. Nitekim biz bir önceki bölümde Pythagorasçılığın felsefî görüşlerinin bir çoğunu bu düşünürlerin yorumundan aktarmaya çalıştık. Bu yorumlarda İhvân-el-Safâ'nın üzerinde Pythagorasçılığın ne denli etkili olduğunu görmek mümkündür.

İhvân-el-Safâ, Pythagorasçılığın etkisinde kaldıklarını zaman zaman açıkça ifade etmekle kalmaz, kendi yollarının Pythagorasçı filozofların yolu ve bunun en doğru yol olduğunu açıkça belirtirler. Kendi imamlarının (önderlerinin) de Pythagoras olduğunu söylerler :

«İyi bil ki, ey hayırlı ve şefkatli kardeşim, kıymetli kardeşlerimizin (İhvân-el-Safâ) mezhebi (tutumu) —Tanrı onları desteklesin— evrende var olan tüm bilimlere (atf-ı nazar) etmek olduğundan... Fisagorsçu filozofların yaptığı gibi, geometrik deliller ve sayısal örneklerle açıklamaktır...»¹⁹.

«İyi bil ki, ey hayırlı ve şefkatli kardeşim, Allah seni ve bizi kendisinden bir rûh ile desteklesin, feleklerin dokuz tabaka olması... ve bunun sayılara bağlı bulunmasında değerli hikmetler vardır. Beşerin anlayışı onun bilgisinin derinliğine ulaşamaz. Fakat biz... Fisagorsçu filozofların görüşü uyarınca bu hikmetin bir cephesini anlatacağız...»²⁰.

«İyi bil ki, ey hayırlı ve şefkatli kardeşim... Adetler biliminden ilk söz eden filozof Fisagors'un görüşü uyarınca biz de deriz ki...»²¹.

«Fisagorsçulara gelince, her hak sahibine hakkını vermişler ve «varlıklar, adetlerin tabiatına göredir». demişlerdir»²².

İyi bil ki, ey hayırlı ve şefkatli kardeşim... filozoflar, bilginler ve hakimler varlıkların ilkeleri konusunda bahsetmişlerdir. Onlardan herbiri topluluğa, diğerine doğmayan (bilemedikleri)

19 İhvân-el-Safâ, Resâil I, s. 48.

20 İhvân-el-Safâ, Resâil II, s. 140.

21 İhvân-el-Safâ, Resâil III, s. 178.

22 İhvân el-Safâ, a.g.e., III, s. 181.

sünûhât (doğuşlar, fikirler) doğmuştur... Ancak her grup kendi fikirlerini belirtmek için çalışmış, kendi dışındakilerden habersiz olmuştur. Fisagorsçu filozoflar ise, «varlıklar, adetlerin tabiatına göredir» diyerek her hak sahibinin hakkını vermişlerdir. Bu risâlede iste biz bunu açıklayacağız. (Fisagorsçuların tuttuğu) bu yol bizim kardeşlerimizin —Allah onları desteklesin— tuttuğu yoldur...»²³.

Ne var ki kendilerini bu derece Pythagorasçı olarak takdîm eden bu meçhûl düşünürler, gerek Pythagoras'm düşünce sisteminde, gerekse şahsî hayatından fazla haberdâr değildirlr. Hattâ onun hayatı hakkında;

«İyi bil ki, ey hayırlı ve şefkatli kardeşim... Fisagors hikmet sahibi, muvahhid (monoteist) bir kişi olup Harrân halkımdandı...» diye²⁴ yanlış bilgiler de vermektedirler. Biz daha önceki bölümlerde bu konu üzerinde yeterince durduk²⁵.

Görülüyor ki, İhvân-el-Safâ Pythagorasçılığın etkisi altında fazlasıyla kalmış, belki kendileri, belki de kendilerinin yararlandıkları kaynaklar, yenipythagorasçı ve Yeniplatoncu etkiyle, filozofun zaten pek bilinmeyen sistemini yanlış anlamış ve yorumlamışlardır.

VI. *Ebu Hâmid el-Gazzâlî*

Mutassavvıf olmasına rağmen Gazzâlî, her hangi bir ekole bağlı olmayan bağımsız bir filozof olarak değerlendirilir. Gazzâlî kendisinden önceki filozofların sistemlerini elstirmek için antikçağ filozoflarının görüşleriyle de ilgilenmiştir.

Gazzâlî'de Pythagorasçı etkiler her ne kadar bâriz şekilde göze carpmazsa da, yer yer bu etkinin izlerine rastlamak mümkündür. Fakat Gazzâlî'nin Pythagorasçılık hususundaki görüşlerinin bütünüyle İhvân-el-Safâ'nın yorumlarına istinâd ettiği anlaşılıyor. Kendi otobiyografisi olan «el-Munkiz min ed-Dalâl» adlı eserinde Pythagorasçılar hakkında şu bilgiyi veriyor :

23 İhvân el-Safâ, a.g.e., III, s. 200.

24 İhvân el-Safâ, a.g.e., III, s. 200.

25 Bkz. I-C³-I-C⁵.

«Bunlar Fisagors'un zayıf felsefesinden kalıntılardır. Nitekim bu zat (Fisagors) en eski feylesoflardan birisidir. Onun mezhebi en kötü mezhepler arasında yer alır. Aristatalis'te onu reddetmiş, görüşlerini çok zayıf bulmuş, hattâ onu müşkül duruma sokmuştu. İhvân el-Safâ'nın kitabında bu husus anlatılmıştır...»²⁶.

Ayrıca Gazzâlî'nin «Makâsıd el-Felâsife» adlı eserinde, İhvân el-Safâ tarafından yorumlanan Pythagorasçı adet görüşünün etkilerini gözlemek mümkündür. Nitekim Pythagorasçı adet görüşünün incelerken belirtmiş olduğumuz, «bir sayının iki tarafında yer alan sayıların toplamının, o sayının iki katı olduğu (meselâ 4 ile 6 nın toplamı 10 eder. Bunun 2 ye bölünmesi 5 tir. Şu halde 5 sayısı, bir önceki rakam olan 4 ile bir sonraki rakam olan 6 nın toplamının yarısıdır)... ve ayrıca 6 nın tam sayı oluşu» gibi Pythagorasçı spekülasyonlar örnek olarak zikredilmektedir²⁷.

VII. Şihâbeddîn Sühreverdî el-Maktûl

Türk-İslâm düşünürleri arasında Pythagorasçılığın gerçekten etkisi altında kalan bir diğer filozof ta Sühreverdî'dir. Hemen hemen her konuda bu etkiyi görmek imkânı vardır. Bunu, kendisi de defalarca tekrarlamaktan geri durmaz :

«İyi bil ki, geçmiş zamanda felsefenin sözlü olduğu devirlerde, filozofların atası (sayılan) babaların babası Hermes, ondan önce de Ağasazimon (Agathodemon), ayrıca Fisagors, (Pythagoras), enbezakles (Empedokles) ve bilgeliğin ulusu Eflâtun (Platon) gibi büyük filozoflar bizim burhanî bilimlerde sivrilmiş olarak tanıdığımız İslâm düşünürlerinden çok daha üstün ve değerli idiler. Bunların Fisagors'a teklifsiz (önemsemeksizin) davranmaları seni aldatmasın. Bunlar her ne kadar derinliğine inmişlerse de eskilerin sırlarından gizli kalan bir çok esrâra muttali olmamışlardır...»²⁸.

Bu konuyu biraz açıklayan Şehrezûrî ise üstadının burada neyi kastedtiğini şöyle anlatıyor :

26 Gazzâlî, el-Münkiz min ed-Dalâil, s. 27.

27 Gazzâlî, Makâsıd el-Felâsife, s. 76-68.

28 Şihâbüddin Sühreverdî, Telvîhât, s. 111.

«Müslüman filozoflar; ebu Nasr el-Fârâbî, ebu Ali İbn Sînâ ve bunların öğrencileridir. Keşif bilimlerinde seyir ve sülûk (sahibi) olmayanlar ve yalnızca burhnanlara dayandı diğer delilleri araştırmayanlardır. Ebu Ali İbn Sînâ ve arkadaşları (diğer) Meşâîler, (yukarda zikrettiğimiz) felsefenin direklerinin ve bilhassa Fisagors'un sözlerini nakledip reddetmeleri, fikirlerini küçümseyip kendi imamları Aristatalis'i (ondan) büyük saymaları âdetleridir... (İbn Sînâ) el-Şifâ'da, Fisagors'un «bütün varlıkların ilkesinin adet olduğu» görüşünü ve biri, bütün sayıların ilkesi saymasını reddetmiş, (filozofun) maksadını bilmeksizin görüşünü küçümsemiştir. Halbuki onun «bir»den Maksadı Zâtı Bâri, âdetlerden de maksadı aklî cevherlerdir»²⁹.

Psikoloji ve özellikle rûh görüşü bakımından da Sühreverdî Pythagorasçılığın etkisi altındadır. Ona göre rûh bâkîdir, çünkü;

«Onun varlığını bahşeden illet (neden) bâkîdir. Şayet rûh yok olsaydı (fâsîd) yokoluşu, ya kendiliğinden ya da bâkî oluşunda tesiri olan bir yokoluştan, yahut ta, varlığında etkisi olan bir mevcûdun yokoluşundan dolayı olacaktır. Birinci (şık) bâtıldır, zira bir şey kendi yokoluşunu gerekli kılmaz. Aksi takdirde varoluşu söz konusu olmaz...

Ayrıca rûh, bilfiil mevcûddur ve bilfiil bâkî kalması gerekir. Yokolan her şey, yok olmak için bir güce (sahip) olmalıdır. Ve bu varoluş kuvvetiyle paralel olmalıdır...»³⁰.

Pythagorasçılıkta önemli bir yer tutan tenâsüh-i ervâh (metampsychosis) görüşünü diğer İslâm düşünürleri gibi Sühreverdî'de İslâm inançlarına aykırı olduğu için reddeder. Zaten Pythagorasçılıktaki tenâsüh fikrine İslâm düşünürleri hemen hemen hiç yer vermezler. Buna karşılık filozof, rûhların tekâmülü (évolution) görüşünü benimsemektedir :

«Şerefli mizâç, şerefli nefsi (rûh) arzular. Bu, bitkisel ve hayvansal dereceleri geçmiş olandır. Fakat hayvanlardaki acayip davranışlar, onların (belirli biçimde) yaratılmış rûhları olmadığını gösterir... Eski filozofların hepsi bu görüşü benimsemiş-

29 Sühreverdî, Telvîbât, s. 111.

30 Sühreverdî, Telvîbât, s. 79-80.

lardi, peygamberlerin işâreti de bu doğrultudadır... Ne var ki bu, tenâsüh olarak ifade edilen görüş değildir. Çünkü onlar nefslerin cirim sahibi olduğunu ve devamlı canlılar arasında değişmekte (tenâsüh) olduğunu söylerler...»³¹.

Sühreverdî, rûhun arınması konusunda da Pythagorasçı görüşü izler :

Sen rıyâzâta ve etraftan çekilmeye bak ki, sen de (filozofların) erdiği mertebeye yükselsin. Nitekim Eflâtûn kendisiyle ilgili şöyle bir (olay) nakleder; «Ben rûhumla başbaşa kaldım, rûhumu bedenimden uzaklaştırdım. Sanki bedensiz (imîş gibi) çırılçıplak kaldım. Böylece maddeden uzak, tabîî elbiselerden soyunmuş bedensiz (birisi gibi) oldum. Kendi içime girdim, diğer şeylerin dışında kaldım. Rûhumda öylesine güzellikler, iyilikler ve aydınlıklar gördüm ki şaşım. En yüce ve değerli evrenin bir parçası olduğumu (o zaman) öğrendim» ... Muallim-i evvel (Aristoteles) te kendisiyle ilgili böyle yüce aydınlıklardan söz eder. Hepsi de bedeni terketmeyi, hisleri bırakmayı başarabilen kimsenin en yüce evrene yükseleceğinde ittîfâk etmişlerdir. Gerek Hermês'in, gerekse diğer yücelmiş kişilerin bizzat o en yüce evrene yükseldiğinde müttetikler. İnsanda bedeni terketme ve yücelme kabiliyeti olmadan, asla filozof olamaz. Maddeciliğe dalmış gibi görünen bu kişilere sen iltifat etme, çünkü mesele onların dediğinden daha büyüktür. Bunların metodlarından bir kısmı şerefli ve yüce oluşu sebebiyle gizlidir, bir kısmı ise açıktır...»³².

Pythagorasçı purification görüşüne uygun olarak Sühreverdî, filozofların rûhî arınma yoluyla evrenleri gezebileceklerini belirtmekte ve bunu isbat için;

«Astronomi mevzuunda bir veya iki şahsın gözlemleri (sonucu söylediklerine) itibâr edilirken, hikmet ve peygamberlik direklerinin rûhânî gözlemleri (esnasında) müşâhade ettiklerini söyledikleri gerçeklere niçin itibâr edilmesin»? diyor³³.

Pythagorasçı etki Sühreverdî'nin muhtelif vesilelerle öğrenci-

33 Sühreverdî Telvîhât, s. 119-121, ayrıca kırs. I-B³.

31 Sühreverdî, Telvîhât, s. 82-85.

32 Sühreverdî, Telvîhât, s. 111-113.

lerine verdiği öğütlerde de göze çarpmaktadır. Bu öğütler yaklaşık olarak Pythagoras'm «Altın Mısrallar» adlı öğütlerinin ayıdır :

«Tanrı seni başarıya ulaştırırsın, bilginlere iyi zan besle, âhiretin konusunda çok duâ edici ol... Eflâtûn'un da dediği gibi duâ, bilginin zikrini harekete getirir. Sabret, tevekkül et, şükret... Her akşam ve sabah, nefsinı muhasebe et... Ölümü, Tanrıya varmanın zamanını, günde bir kaç kez hatırla... Bugünkü işini yarına bırakma... Rabbinden başkasına sevgiyi bırak... Kendine tam erdemleri yetenek edin. Doğruluğa devam et ve rûhunu, yalancılık pıslığı ile kirletme... Her işte saygı göster... Annene ve babana iyi davran...»³⁴.

Sühreverdî varlık anlayışı ve birlik kavramında da Pythagorasçılığın açık etkisi altında bulunmaktadır :

«Varlık tek ve çok olmak üzere ikiye ayrılır. Gerçek «bir» dört çeşittir. Gerçek «bir», birliğe en çok hak kazanan kemiyet ve tarif bakımından da ne kuvve, ne de fiil ile bölünemeyen birdir. Tanrının zâtı gibi. İkincisi kemiyet bakımından kuvve ve fiil olarak hiç bölünemeyen birdir... Akıllar ve nefisler gibi. Üçüncüsü mürekkebirdir. Çizginin ve suyun birliği gibi. Dördüncüsü toplu birdir. Rûh ve bedenden, et ve kemikten mürekkebirdir olan insanın birliği gibi...»³⁵.

«Bir»in sayıdan sayılıp sayılmayacağı hususu da daha önce gördüğümüz gibi Pythagorasçılıkta önemli bir yer tutar. Çeşitli vesifelerle kemiyetlerden bahseden Sühreverdî, Pythagorasçı bir yaklaşımla «bir»in sayıdan sayılıp sayılmayacağı mevzuunu ele alıyor :

«Bazıları, mademki «bir» sayının başlangıcıdır, öyleyse kendisi de sayı olmalıdır diye iddiâ ettiler. Bu nedenle «biri» de kemiyetlerden saydılar. Ne var ki bu (iddiâ) hatâlıdır. Zira bir şeyin ilkesi olan şeyin hakikatının küllî hakikat olması icabetmez. İnsanlık, canlılığın bir cüzü ise, bütün canlıların insan olması gerekmez... Şu halde «bire» sayı diyebilmek için haddi aşmış

34 Sühreverdî, a.g.e., s. 26-27.

35 Sühreverdî, Hikmet el-İsrâk, s. 156.

olmak gerekir. Sâlih fitrat sahipleri için birin sayı kabul edilmeyeceği açıktır. «Birin» adet olduğunu savunanlara şöyle karşılık verilir : Eğer bir sayı ise, teklik ve çiflik gibi sayısal özelliklere sahip olması gerekir. «Biri» sayı olarak almaktan çekinmeyenler onun tekliğini kabulden de çekinmezler. Fakat «birin» iki eşit parçaya bölünmediği açıktır. «Birin» tek oluşu, sayı olmasının imkânsızlığına dayanmaktadır»³⁶.

Pythagorasçı adet görüşünü açıkça benimseyen Sühreverdî Telvîhât'ta da şöyle diyor :

«Bunun için eskiler (Pythagoras) sayıların varlığın ilkesi olduğuna işâret etmişlerdir. Sayı değişik basamaklarıyla birlerden meydana gelmiştir. Birbirinin aynı olan «bir» yoktur. (sayı) basamaklarının garip özellikleri vardır. Sayılarla basamakları arasındaki oran gibi, akılların sayısı ile basamakları arasındaki nisbetlerin (benzeyişi) çok hayret vericidir»³⁷.

Bilindiği gibi Pythagorasçılıkta kürelerin âhengi sorunu da çok önemli bir yer tutar. Şühreverdî bu konuya değişik bir açıdan bakıyor ve feleklerin hareketinin bir işrâk (illumination) neticesinde ortaya çıktığını belirttikten sonra şöyle diyor :

«Feleklerin hareketinin, en yüce ufuktan gelen aydınlık sebebiyle olmasına hayret etme. Sen de (O) en yüce makâma yükselirsen, onunla ve daha üstündekilerle bağlantı kurarsın, bir çok habere muttali olursun. Rûhânî müşâhedelerle gerçeklerin bir çoğunu kavrarısın...»³⁸.

Sühreverdî, kendi felsefesinin aslında eski Yunan ve İran filozoflarına dayandığını belirterek diyor ki :

«Pythagorasçılarm mayası, kardeşim İhmîm'e (إِيْمِيْم) düştü³⁹, ondan da Tüster gezginine ve taraftarlarına⁴⁰ indi...»⁴¹.

36 Sühreverdî, el-Meşâri' ve'l-Mutârahât, s. 237-238.

37 Sühreverdî, Telvîhât, s. 118.

38 Sühreverdî, el-Meşâri' ve'l-Mutârahât, s. 444.

39 H. Corbin İhmîm kelimesi ile ünlü mutasavvıf Zü'n-Nûn el-Mısrî'nin kasedildiğini bildirmektedir. Bkz. Opéra Métaphysica et Mystica, s. 507, dn. 1.

40 Henri Corbin bu ifâdelerle ünlü mutasavvıf ebu Sehl el-Tüsterî'nin kasedildiğini bildirmektedir. Bkz., a.g.e., s. 507, dn. 1.

41 Sühreverdî, el-Meşâri' ve'l-Mutârahât, s. 507.

Sühreverdî'nin düşünce sisteminde Pythagorasçılığın etkileri, görüldüğü gibi gayet belirgindir.

VIII. *Muhyiddîn ibn el-Arabî*

Muhyiddîn ibn el-Arabî'nin düşünce sisteminde de Pythagorasçılığın etkilerine rastlamak mümkündür. Nitekim ibn el-Arabî, İh-vân el-Safâ tarafından Pythagorasçılara atfedilen ve aslında Yeniplatoncu sudûr nazariyesinden ibâret olan akıllar nazariyesini şöyle ifâde ediyor :

«Allahm kendi yarattıkları arasından amâ (demek) olan nefsten yarattığı ilk şey... akıldır ki bu kalemdir. Sonra nefistir ki bu levhtir, sonra tabiattır...»⁴².

Pythagorasçılıkta yer alan insan ve evren ilişkisi bir çok islâm düşünürü ve özellikle sûfiler tarafından bahis mevzuu edildiği gibi, İbn el-Arabî tarafından da söz konusu edilmektedir. Tıpkı Pythagoras gibi, ibn el-Arabî'ye göre;

«İnsan küçük bir âlem (micro cosmos), âlem ise büyük bir insan (macro cosmos)dur»⁴³.

Muhyiddîn ibn el-Arabî'de Pythagorasçı adet teorisinin etkisi de göze çarpmaktadır. Pythagorasın her şeyin «bir»den zuhûr ettiği görüşünde olduğunu bildirerek şöyle diyor :

«O, bu mevzua önem vermiş ve buradan Tanrının varlığını kabul etmiştir. Zira her şey ondan (bir) çıkmıştır ve ona dönecektir. Onların bu metodu (sayı görüşü) onları Tanrının sıfatlarını ve fiillerini bilmeye sevketmektedir...»⁴⁴.

Bunun dışında bazı Pythagorik fragmentler, ibn el-Arabî'nin eserlerinde yer alıyor.

IX. *Fahreddîn el-Râzî*

Pythagorasçılarm İslâm düşünürlerine tesiri; sadece Felsefe ve Tasavvuf dallarında eser veren düşünürlerde değil, dinî felsefe mâ-

42 Muhyiddîn İbn el-Arabî, el-Fütûhât el-Mekkiye II, XXX, 238. nakleden Nihat Keklik. İbn'el Arabî'nin Eserleri ve Kaynakları için Misdâk olarak el-fütûhât el-Mekkiye, Cild III, Bölüm B, s. 408.

43 Muhyiddîn ibn el-Arabî, a.g.e., II, 167.

44 Muhyiddîn ibn el-Arabî, el-Bulğa fi'l-Hikme, 127^b (6-13), nşr. Nihat Kaklik.

hiyyetinde olan Kelâm dalında eser veren düşünürlerde de görülmektedir. Nitekim ünlü Kelâm bilginlerinden Fahreddin el-Râzî'nin eserlerinde zaman zaman bu etkiyi açık olarak gözlemek mümkündür. Râzî, Pythagorasçılarını, evrenin aslının cisim olmadığı görüşünü taşıdıklarını belirterek şöyle diyor :

«İkinci fırka Pisagorsculardır. Bunlar, ilkelerin birliklerden doğan sayılar olduğunu söylemişlerdir. Zira bileşiklerin meydana gelişi basitlerle olup, basitlerin her biri kendi özü bakımından bir olduğunu ileri sürdüler. Sonra bu nesnelere, birlikler oluşmasının dışında ya mâhiyyetleri olur veya olmaz. Birinci şık doğru ise, bileşik olur. Zira mâhiyyet birlik ile beraberdir. Oysa sözümlüz, bileşiklere dâir değil, onların ilkesine dâirdir. İkinci şık doğru ise o zaman sırf birliklerden ibâret olur. Şüphesiz bunların kendi kendilerine müstakil olmaları lâzımdır... Şayet birliğe vazî âriz olursa nokta olur. İki nokta birleşirse çizgi olur. İki çizgi birleşirse yüzey olur. İki yüzey birleşirse cisim olur. Böylece cisimlerin başlangıç noktasının birlikler olduğu ortaya çıkar...»⁴⁵. Aynı görüşler İsfahânî tarafından da tekrarlanmaktadır⁴⁶.

X. Seyyid Şerîf Cürcânî

Kelâm bilginleri, gerek adet konusunda, gerekse Tanrının birliği ve sıfatları mevzuunda genellikle Pythagorasçı yorumlardan ve kavramlardan yararlanırlar. Nitekim Seyyid Şerîf Cürcânî'de Tanrının birliği konusunda, İhvân-el-Safâ'nın yorumunu esas alarak Pythagorasçı adet görüşüne dayanmaktadır. Ona göre, çokluğun zıddı olan birlikten, bölünebilen, bölünemeyen, mecâzî, hakîkî, birliklerden sözedileceği gibi, bileşik ve basit birlikten, tür ve nevi bakımından birlikten bahsetmek imkânı vardır⁴⁷.

Görülüyor ki, İslâm düşüncesinin muhtelif sahalarında Pythagorasçı felsefenin açık veya gizli etkilerini takîbetmek mümkündür.

45 Fahreddin el-Râzî, el-Muhassal, s. 112, Türkçe çev. Hüseyin Atay.

46 Abdurrahman İsfahânî, Şerh el-Tavâlî, vr. 120^b (18-23).

47 Seyyid Şerîf Cürcânî, Şerh el-Mevâkif IV, s. 39-44.